

LELJA DOBRONIĆ

PAVAO RITTER VITEZOVIĆ U ZAGREBU

Lelja Dobronić
Ludbreška 14
HR 10000 Zagreb

UDK:929 Ritter Vitezović, P.
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 1995-09-29

U prilogu autorica opisuje život i djelo Senjanina Pavla Rittera Vitezovića, njegovo sveopće djelovanje: kao zastupnika grada Senja u Saboru, pjesnika, povjesnika, tiskara, stanovnika Gradeca, te njegovu kuću na Markovu trgu. Opisana je njegova borba za egzistenciju i dokazivanje prošlosti hrvatskog naroda, kao preteče ilirskog preporoda i hrvatske državnosti, te njegova tragična sudbina bez razumijevanja vremena u kojem je živio i djelovao.

Vitezović se rodio u Senju 1652. godine. Kao trinaestogodišnji dječak došao je u Zagreb da bi pohađao isusovačku gimnaziju na Katarinskom trgu u slobodnom i kraljevskom gradu na brdu Grecu (Gradecu). Vjerojatno je stanovao u konviktu sv. Josipa, jer nije poznato da je imao rođaka ili prijatelja koji bi ga mogao udomiti. Školovanje je trajalo šest godina, i to je vrijeme koje je bez sumnje oblikovalo mladu ličnost. U školskim klupama stekao je prijatelje, od kojih je najvažniji za njegov budući život bio barunski sin Aleksandar Ignacije Mikulić.

Zagrebačka gimnazija uvela je mladog Senjanina u stil života kulture i znanosti onoga doba: đaci su se međusobno javno natjecali, ispiti su bili javni, česte su bile đачke predstave kao i nagrade koje su najboljima javno podjeljivali zagrebački biskupi, kanonici i pojedini velmože. I okruženje je bilo na visokoj kulturnoj razini. Među ostalima, rektor isusovačkog kolegija bio je poznati pisac i propovjednik Juraj Hebdelić. Na susjednom Kaptolu biskupi baroknog razdoblja Petar Petretić i Martin Borković vodili su svečane crkvene ceremonije,

osobito procesije, a unutrašnjost katedrale, obnovljena nakon potresa od 1645. godine, blistala je mnoštvom baroknih raznobojnih i pozlaćenih oltara. Slično se moglo doživjeti i u gornjogradske crkvama sv. Marka i sv. Katarine. Mladić je mogao čuti da se kod isusovaca nalazi tiskara, kupljena 1663. godine velikom oporučnom ostavštinom od 1.900 forinta plemića Petra Bošnjaka "da se ustroji javna tiskara" (*pro erigendo typo publico*), oko čega se zauzimaio protonotar Kraljevine Ivan Zakmardi Dijankovecki.

Unatoč svim zamamnostima tada maloga grada, ali glavnoga grada Kraljevine, nakon šest razreda gimnazije Vitezović nije nastavio studij (trogodišnji) filozofije, koji je u doba njegova boravka u Zagrebu sa studijem prava i bogoslovlja bio uzdignut na razinu sveučilišta (1669.). Otišao je u svijet: najprije u Sloveniju (Kranjsku), zatim u Rim, pa opet u Sloveniju. Pišući stihove i mijenjajući boravišta, upoznao je više zanimljivih ljudi koji su željeli pomoći mladom nadarenom čovjeku. Za Vitezovićeve kasniji život odlučno je bilo poznanstvo s barunom Ivanom Weikhardom Valvasorom, koji ga je primio u svoj dvorac Wagensburg (Bogensperk blizu Litije). Tamo je uz neke prekide boravio 1676. i 1677., pa i 1678. ili 1679. godine. Upoznao je ne samo Valvasora, tipičnoga renesansnog polihistora, već i njegov muzej: bogatu knjižnicu, zbirku grafika i crteža, numizmatike, tipografsku i grafičku radionicu. Valvasor je upravo pripremao svoje životno djelo *Die Ehre des Herzogthums Krain*, a Vitezović mu je pomogao u pripremi djela *Topographia Ducatus Carnioliae Modernae*. Pri tome je vidio kako se ozbiljno radi na kulturno-znanstvenom i osobito na izdavačkom poslu. Naučio je crtati i rezati crteže u bakrene ploče (bakroreze). Sve mu je to koristilo u njegovu budućem radu u Zagrebu. Godine 1681. kićenom prigodnom pjesmom (tiskanom u Ljubljani) obratio se barunu Aleksandru Ignaciju Mikuliću, tada zagrebačkom kanoniku i katedralnom arhiđakonu, sjetivši se zajedničkog školovanja.

Nakon toga Ritter se dao na političku karijeru i pisanje povijesnih djela, a i dalje je pisao pjesme. Svoje radove tiskao je u Linzu i Beču (*Oddilyenje Sigetsko* 1684. i 1685.), a i u drugim tiskarama koje nisu označivale mjesto ni godinu izdanja. Tako je izdao svoje *Anagramme (natpise, tj. prigodnice u stihovima kojima nekome iskazuje čast; puni naslov glasi: Anagrammaton sive laurus auxiliatoribus Ungariae liber secundus)*, od kojih je drugu knjigu posvetio opet Aleksandru Ignaciju Mikuliću, tada već zagrebačkom biskupu (od 1688.).¹ Njemu je Vitezović pomogao 1690. godine da od Valvasora, koji je zapao u materijalne teškoće, kupi dragocjenu knjižnicu i zbirku grafika i crteža.

¹ Vjekoslav KLAJČ, *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića*, Zagreb, 1914, 79.

Time je Vitezović pomogao i Valvasoru i Mikuliću, a Zagrebačkoj biskupiji priskrbio znamenitu *Metropolitanu*. I približio se zagrebačkoj sredini.

Vitezović je vjerojatno u Zagreb donio se sobom tiskarska slova i najnužniji pribor, a biskup Mikulić navodno mu je dao na raspolaganje neku kuću u Vlaškoj ulici.² Od 1690. do 1693. godine izašlo je u Zagrebu pet publikacija, koje je mogao tiskati jedino Vitezović. To su bila dva djela zagrebačkih kanonika: Pavla Češkovića *Salosztno govorenie nad pokopom g. Imbriha kneza Erdodya* (1690.)³ i prijevod Šimuna Jude Zidića *Plamen pobosnoszi proti sz. Ferenczu Xaveriussu* (1693.)⁴ Izdao je dva kalendara: *Misztechnik hervacki* za god. 1691. i 1692.,⁵ te vlastito djelo u čast Blaža Jaklina, biskupa kninskog i velikog prepozita ostrogonskog (*Epaeneticon honori Ill. et rev. D. D. Blasii Jaklin...*).⁶

Presudna je za Vitezovićev život i rad u Zagrebu bila 1694. godina. On je sredinom te godine kupio u Beču tiskarski stroj, što očito znači tjesak kojim su se izvlačili otisci olovnoga slova. Vitezović je mogao ulijevati povjerenje: nastojao je oko tehničkog usavršavanja tiskanja, a prijateljevao je s uglednim vrhovima Zagrebačke biskupije, samim biskupom i kanonicima (tiskao je njihove radove!). Mogao mu je, dakle, i Hrvatski sabor iskazati povjerenje, pa je 11. studenoga 1694. člankom VI. odlučio: *Typum Regni illustrissimus dominus praelatus Zagrabiensis in conserva sua habitum generoso Paulo Ritter, qui typographiae curam et Zagrabiae exercitum in se assumpsisset, consignet, quem typum idem Paulus Ritter ne depereat vel deterioretur, fideliter conservare teneatur, neque Zagrabia ullas effere ausit aut facultatem habeat.*⁷

Prijevod tog saborskog članka glasi: "Preuzvišeni gospodin biskup zagrebački neka preda kraljevinsku tiskaru, koja se kod njega čuva, štovanomu Pavlu Ritteru, koji je preuzeo na sebe brigu za tiskaru i njezin rad u Zagrebu. Pavao Ritter ne smije ovu tiskaru uništiti ili oštetiti, dužan ju je vjerno čuvati, ne smije i ne može imati priliku odnijeti je bilo kamo iz Zagreba."

Hrvatski sabor mogao je raspolagati tiskarom koju je još 1663. godine kupio legatom jednog plemića i zauzimanjem visokog činovnika Ivana Zakmardija. Pošto je bila predana isusovcima, a oni se nisu njome služili, ležala

² V. KLAJČ, nav. dj., 82.

³ Ivan KUKULJEVIĆ, *Kroatische Bibliographie der XVI. und XVII. Jahrhunderte*, Agramer Zeitung, 1881, 19. November, Nr. 165, Beilage

⁴ NSB, R II D 16 - 13.

⁵ NSB, R II D 8 - 200.

⁶ V. KLAJČ, nav. dj., 82.

⁷ *Zaključci Hrvatskoga sabora*, II, Zagreb, 1958.

je neiskorištena u biskupskom dvoru. Bila je vlasništvo Kraljevine, tj. države, o kojem je odlučivao Hrvatski sabor. Sad su se složile okolnosti da tiskara počne služiti svojoj svrsi.

Istodobno s ovom odlukom Sabora Vitezović je postigao ono što je bilo potrebno za rad u slobodnom i kraljevskom gradu na greckom brdu: primljen je u zagrebačke građane, što je potvrdila gradska skupština na Blaževo (3. veljače) 1695. U zapisniku gradske skupštine toga je dana upisano: *Dominus Paulus Ritar (!) gratis*.⁸ To znači da je Ritter postao zagrebačkim građaninom bez uplate inače propisane pristojbe od dvije forinte. Taj se oprost odobravao onima koji su bili zaslužni ili potrebni gradu. Uvjet za primanje u zagrebačke građane bilo je posjedovanje nekretnine na gradskom području. Najvjerojatnije je već tada Vitezović imao kuću na Markovu trgu, odnosno na uglu toga glavnoga gradskoga trga i uličice koja iz njega vodi u Opatičku ulicu (danas Ulica 19. listopada 1918.), iako je istom 1699. službeno proveden prijenos vlasništva ove kuće s kanonika Petra Pucza na Pavla Rittera.⁹ Vjerojatno je istom tada Vitezović kuću potpuno isplatio. Kuća je bila zidana dvokatnica kakvih je i danas malo u Gornjem gradu. Pročelje na Markovu trgu bilo je dugačko 12,5 m. Ulaz je bio u središnjoj osi pročelja, a u svakom katu po tri prozora. Pročelje je prikazano na nacrtu, a položaj kuće na tlocrtu Markova trga.¹⁰ U toj kući na središnjem mjestu tadašnjeg Zagreba imao je Vitezović svoj *musaeum*, kako sam naziva prostor svoga djelovanja. Ta riječ nije imala značenje koje ima danas. U Belostenčevu rječniku *musaeum* znači *soba navuka, škola*. U nekim se tradicijom posvećenim ustanovama (npr. sjemeništima) soba za učenje, zajednička učionica naziva *muzej*. Tako je i Vitezovićev muzej bio prostor iz kojeg se širilo znanje. Tu su se knjige tiskale, prodavale, oko njih se okupljali učeni ljudi i zainteresirani.

I nakon zaključka iz 1694. godine o dodjeli tiskare Vitezoviću Hrvatskom saboru bilo je stalo da tiskara doista radi, pa je 6. rujna 1695. člankom IX. odlučio: *Tametsi Domini Status et ordines tot ezensis gravati sint, considerato tamen labore typographico expensisque in id de proprio factis generosi Pauli Ritter, ordinant eidem Paulo Ritter annuatim per exactorem Regni solvendos florenos Hungaricales ducentos, ita ut eandem typographiam continuare et exercere teneatur*. Taj saborski zaključak glasi u prijevodu: "Iako je Sabor (Staleži i redovi) opterećen velikim izdacima, ipak uzimajući u obzir tipografski

⁸ *Monumenta historica civitatis Zagrabiae*, 18, Zagreb, 1949, 331.

⁹ Povijesni arhiv u Zagrebu, Prot. 77 (Fassiones), 251, 299.

¹⁰ F. BUNTAK, *Prilog građevnoj povijesti stare županijske i saborske zgrade u Zagrebu* /Zbornik Klasične gimnazije zagrebačke, Zagreb, 1957.

rad i izdatke koje je za nj iz vlastitih sredstava učinio štovani Pavao Ritter, nalaže da blagajnik Kraljevine Paulu Ritteru isplaćuje godišnje dvije stotine ugarskih forinta, tako ga bi bio obvezan nastaviti i baviti se ovom tiskarom."

I 12. prosinca 1702. godine Sabor se bavi pitanjem Vitezovićeve plaće. Člankom X. odlučio je da mu se "ponovno daje godišnja plaća od 250 rajnskih forinta neisplaćena za prošlu godinu..." U pitanju su bile neke teškoće, vjerojatno financijske naravi.

Godine 1695. započela je intenzivna Vitezovićeva tiskarsko-izdavačka djelatnost. Do 1705. objavio je dvadeset što većih što manjih knjiga i jedan letak, odnosno proglas. Kad se one svrstaju s obzirom na sadržaj i književne vrste, dobiva se zanimljiv pregled onoga što je izlazilo iz te "kraljevske", odnosno državne Vitezovićeve tiskare.

1. skupina. Kalendari. Vitezović je već prvih godina svog boravka u Zagrebu tiskao kalendare za 1691. i 1692. Kao državni tiskar nastavio je s izdavanjem kalendara. Poznati su: *Kalendarium aliti miszechnik hervatszki za leto 1695.*;¹¹ *Zoroast hervacki aliti Meszecsnek i dnevnik goszpodscki i goszpodarszki...*, 1698.;¹² *isti naslov*, 1699.; *Miszecsnek hervacki goszpodi, goszpodarom i vszake verszti lyudem obojega sztana i szpolla...*, 1705.¹³

Lako se može pretpostaviti da je Vitezović izdavao kalendare redovito svake godine, pa bi broj njegovih izdanja bio znatno veći od spomenutoga.

U 2. skupinu može se staviti pet nabožnih djela, od kojih je zagrebački kanonik Mihalj Šimunić autor četiriju, i to: *Sermo funebris iliti mertvacsko govorenje nad pokopom dobro plemenito rođenoga i viteškoga goszpona Gabora Csernkoczia od Csernkovecz...*, 1695.;¹⁴ *Szlusba Marialzka, to je oszem prodek na oszem szvetkov B. D. Marie...*, 1697.;¹⁵ *Fenix pokore pod krelytmi miloszerdnoga pelikana pochivaiucha...*, 1697.;¹⁶ *Prodeke szvetechné za czelo letto*, 1697.¹⁷ U ovu skupinu može se staviti i prijevod grofice Magdalene Nadasdi udovice Janusa Draškovića: *Eszterhaza Pavla palatinussa szobotni kinch blasene devicze Marie...*, 1696.¹⁸

Treću skupinu sačinjavaju dva spisa povijesno-političkoga sadržaja baruna Ivana Franje Cikulinija od Susedgrada. Naslovi im glase: *Idea*

¹¹ I. KUKULJEVIĆ, nav. dj.

¹² NSB, R II D-8 - 200.

¹³ NSB, R II D-8 - 200.

¹⁴ V. KLAJČ, nav. dj. 98.

¹⁵ NSB, R II D-8 - 185.

¹⁶ NSB, R II D-8 - 109.

¹⁷ I. KUKULJEVIĆ, nav. dj.

¹⁸ NSB, R II D-8 - 165.

magnanimitatis Illyricae et Pannonicae, vigintiquatuor seu totidem viri speciali aliquot facinore illustres..., 1703. (1705.);¹⁹ *Saloszt i javkanye turszkih a radoszt i veszelye kerschanszkih duss, koje sze letto 1697 na Ivanye pod Bihchem s teli razluchisse*, 1703.²⁰

Svakako je zanimljivo da su polovica od dvadeset danas poznatih publikacija izašlih iz ove tiskare djela samoga Vitezovića. To su: *Kronika aliti szpomen vszega szvieta vikov...*, 1696.;²¹ *Fata et vota sive opera anagrammaton*, 1696.;²² *Croatia rediviva regnante Leopoldo Magno Caesare*, 1700.;²³ *Lado Horvatzki iliti Sibila*, 1701.;²⁴ *Stemmatographiae Illyricanae liber primus. Ed. nova...*, 1702.;²⁵ *Plorantis Croatiae saecula duo carmine descripta*, 1703.;²⁶ *Priricsnik aliti Razliko mudroszti cvitje*, 1703.;²⁷ *Natales D. Ladislao R. Slavoniae apostolo restituti*, 1703.;²⁸ *Szencsica, aliti diacska od szejnskoga na moru junastva ucsinienoga v missecu szicsniu letta tekuchega 1704. spravlena*;²⁹ *Vita et martyrum b. Vladimiri, Croatiae regis*, 1705.³⁰

Osim navedenih knjiga objavio je Vitezović 23. veljače 1696. letak kojim poziva na suradnju i pretplatu djela *De aris et facis Illiyriorum* koje je namjeravao izraditi.³¹

Tragedija se dogodila 14. lipnja 1706. poslije podne kad su u velikom požaru stradale mnoge kaptolske i gornjogradske kuće, a tiskara je bila tako oštećena da više nije mogla raditi. Prestala je djelatnost kraljevske tiskare koju je vodio Vitezović.

Navedeni pregled publikacija te tiskare ima svrhu da potakne traganje za eventualno i drugim publikacijama. Gotovo je, naime, neshvatljivo da bi Hrvatski sabor u teškim ekonomskim prilikama Kraljevine financirao izdavača i tipografa koji bi bio izdavao pretežno vlastita, a drugim dijelom za državu ne prevažna djela, koja su možda naručivali i plaćali sami autori. Logično je pretpostaviti da je državna tiskara, kojoj je voditelja plaćao Sabor, objavljivala

¹⁹ NSB, R II F-8 - 1156.

²⁰ I. KUKULJEVIĆ, nav. dj.

²¹ NSB, R II D-8 - 163.

²² NSB, R II F-16 - 18.

²³ NSB, R II D-8 - 104.

²⁴ NSB, R II D-8 - 253.

²⁵ NSB, R II F-8 - 114.

²⁶ NSB, R II F-8 - 130.

²⁷ NSB, R II D-16 - 12.

²⁸ Metropolitana, M 26913.

²⁹ Metropolitana, MR 1166 (1168).

³⁰ NSB, R II F-8 - 620.

³¹ NSB, R II F-4 - 263.

publikacije za koje je bila zainteresirana država, ili barem knjige potrebne đacima i studentima kao najširem pismenom sloju pučanstva.

Tiskara je stajala neuporabljiva do 16. prosinca 1709. kad je Hrvatski sabor člankom IX. ukinuo "Kraljevinsku tiskaru". Taj članak prikazuje nastalo stanje, i glasi: *Siquidem ex fatali postremo Civitatis Zagrabienensis incendio Typus Regni in tantum destructus et ruinatus esset, ut pro nunc sine reparatione usui esse vix possit, ne tamen adhuc magis destruat, generosus Jacobus Illiassich, Comitatus Zagrabienensis vicecomes, quo citius eundem ad unam cistam componi et sub sigillo huc ad Arcem Episcopalem tutioris conservationis gratia deportari curabit; coram quo dominus Paulus Ritter, tanquam hactenus stipendiatus Regni Typographus cum dominis Regni solutoribus restentiarum suarum inibit computum et rationem, quae taliter liquidandae usque ad annum millesimum septingentesimum octavum inclusive eidem solvendae decernuntur; et de reliquo ratione ex praevia idem stypendium pro cassato declaratur.*

U prijevodu sadržaj saborskog zaključka je ovaj: "Budući da je u onom kobnom posljednjem požaru grada Zagreba tiskara Kraljevine toliko upropaštena i razvaljena da za sada bez popravka ne može služiti, i da se ne uništi još više, štovani Jakob Ilijašić, podžupan Zagrebačke županije, pobrinut će se da je što brže spremi u jednu škrinju i da je pod svojim pečatom odavde prenese u biskupsku tvrđu radi sigurnijega čuvanja. Pred njim će gospodin Pavao Ritter kao dosad plaćeni tipograf Kraljevine učiniti obračun svojih zaostataka, i odlučuje se da mu račun, koji bi se tako trebao likvidirati, treba isplatiti sve do godine 1708. Odlučuje se da se iz prethodnoga razloga ubuduće ova plaća ukida."

Time je prestala Vitezovićeva suradnja s Hrvatskim saborom, koji je čak imao i zamjerki na njega. Prije negoli je Vitezović napustio Zagreb u ožujku 1710., sastavio je podulji latinski tekst svoje obrane u pet točaka.³² Peta točka odnosi se na tiskaru i glasi (u prijevodu): "Priznajem da sam u ovih petnaest godina kroz koje sam vodio tiskaru, primio u više navrata od slavne Kraljevine oko dvije tisuće forinta, koje ipak nisam iz grada na brdu Gradecu zagrebačkome iznio drugamo, niti sam pretvorio u privatno obilje ili korist; pače, utrošio sam ih, i dvostruko toliko od vlastitoga, dijelom u podizanje i popravljivanje nedostataka tiskare i za uzdržavanje i plaću tipografa, a dijelom za izdavanje knjiga korisnih državi. I prije negoli sam tiskaru doveo u uporabu, tisuću talira potrošio sam za taj posao, tako da što odatle imam koristi? - nitko ne vidi. Štoviše, da otmem tiskaru općem požaru grada, pustio sam da propadne

³² Vjekoslav KLAJIĆ, *Obrana Pavla Rittera Vitezovića od god. 1710*, Zagreb, 1915.

većina moje imovine. Kao pomoć za obnovu tiskare gospoda Staleži i Redovi (Sabor) odredili su mi dvaput po sto ugarskih forinta, ali njih još sada iščekujem; od vlastitoga pak, već ispraznivši sredstva preko mogućnosti, takva zla sudbina ne dopušta. Onda prosudite, što je grijeh: biti koristan građanin domovine i za nju trošiti vlastita sredstva, ili zanemarivati pomagati iz zajedničke blagajne."

U ovoj obrani neizravno se potvrđuje prije iznesena pretpostavka da je Vitezović izdavao (danas nepoznate) publikacije potrebne državi, po njegovim riječima "izdavanje knjiga korisnih državi". Ne misli time valjda samo na kalendare.

Svakako je žalosno završio rad Vitezovića kao tiskara i izdavača u Zagrebu, a i rad državne tiskare; veliki požari u Zagrebu u 17. i 18. stoljeću uzrokovali su ekonomske i socijalne katastrofe ne samo u ovom slučaju već i u mnogih stanovnika grada.

Nakon toga Vitezović je otišao 1710. iz Zagreba u Beč gdje je umro 1713. Njegova se kuća u Zagrebu još jednom spominje u gradskim knjigama. Godine 1714. prodao je gradski fisk "zidanu kuću s cijelim zemljištem i uglom poslije smrti Pavla Rittera, koji je umro bez potomaka, zbog dugova opaticama klarisama, gospodinu Adami Oreskomu."³³ Bivša Vitezovićeve dvokatnica stajala je na Markovu trgu uz jednokatnu baroknu palaču Hrvatskoga sabora (koja je služila i Zagrebačkoj županiji) do 1841. godine, kad je srušena. Tako dobivenim praznim zemljištem bilo je povećano gradilište nove saborske, odnosno županijske palače, koja se tada počela graditi.³⁴ Time je nestao svaki trag Vitezovićeve *muzeja*, ali su ostale knjige koje je on tiskao.

PAVAO RITTER VITEZOVIĆ IN ZAGREB

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Autorin des Artikels bespricht das Leben und Werk des Senjers Pavao Ritter Vitezović und seine allgemeine Tätigkeit (Vertreter der Stadt Senj im kroatischen Parlament, Dichter, Historiker, Buchdrucker, Einwohner von Gradec) und sein Haus auf dem Marko's Platz. Sie schildert seinen Kampf um die Existenz und um Beweisung der Vergangenheit des kroatischen Volkes, und betont daß er Vorgänger der illyrischen Wiedergeburt und der kroatischen Staatlichkeit war. Sie schließt die Folgerung, daß Pavao Ritter Vitezović in einer Zeit lebte, die ihn nicht verstehen konnte. Daswegen ist sein Schicksal tragisch.

³³ Povijesni arhiv u Zagrebu, Prot. 78 (Fassiones), str. 35.

³⁴ Lelja DOBRONIĆ, *Povijest palače Hrvatskoga sabora*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 17/1993, 2, 94.